

בין משה לאבות

וַיִּדְבֹר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה': וְאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שְׁדֵי וְשָׁמִי ה' לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם: (שמות ו ב-ג).

שמות רבה ו ד

"ווארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם" - אמר לו הקב"ה למשה: חבל על דאבדין ולא משתכחין!¹ הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הודעתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך. ולא הרהרו אחר מדותי. אמרתי לאברהם: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה"² - בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא, עד שקנה בדמים מרובים, בדי' מאות שקל כסף, ולא הרהר אחר מדותי.³ אמרתי ליצחק: "גור בארץ הזאת ... כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל" - בקש מים לשתות ולא מצא, שנאמר: "ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים", ולא הרהר אחר מדותי.³ אמרתי ליעקב: "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה" - בקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא, עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר מדותי. ולא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה. ואתה, תחילת שליחותי שאלת: מה שמך, ולבסוף אמרת: "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה".⁴

מסכת ברכות דף לב עמוד א

"וואעשה אותך לגוי גדול" (שמות לב י) - אמר רבי אלעזר: אמר משה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה! ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי. עכשיו יאמרו: ראו פרנס שהעמיד עליהם, ביקש גדולה לעצמו ולא ביקש עליהם רחמים.⁵

שמות רבה סוף פרשה ב, תחילת פרשה ג

"וויאמר הנני" - הנני לכהונה ולמלכות. אמר לו הקב"ה: במקום עמודו של עולם אתה עומד? אברהם אמר "הנני" ואתה אומר "הנני"! בקש משה שיעמדו ממנו כוהנים ומלכים. אמר לו הקב"ה: "אל תקרב הלום" - כלומר, לא יהיו בניך מקריבין, שכבר מתוקנת הכהונה לאהרן אחיך. "הלום" זו מלכות כמו שאתה אומר: "כי הביאותני עד הלום" (שמואל ב ז יח), אמר לו הקב"ה: כבר מתוקנת המלכות לדוד.⁶

"וויאמר: אנכי אלהי אביך, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב" - שמח משה ואמר: הרי אבא נמנה עם האבות ולא עוד אלא שהוא גדול שזכר תחלה. "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט את האלהים" - אמר: אלהי אבי עומד כאן ואיני מסתיר פני?⁷

¹ חבל על אלה שאבדו ואין למצוא כמותם (משתכחין בארמית = נמצאים). והוא ביטוי שכיח בימינו במודעות אבל על אדם חשוב שנפטר וכאן הוא המקור. בספרות חז"ל דווקא אין הביטוי שכיח. מקום נוסף כמעט יחיד הוא בסיפור על אלישע בן אבויה, אחרי שכבר התפקד, כשהוא מנסה את ר' מאיר תלמידו בפירושי פסוקים ואומר לו: "עקיבא רבך לא אמר כך, אלא כך וכך ...". סיפור זה מופיע במספר מקומות (מסכת חגיגה טו ע"א, רות רבה ו, קהלת רבה ז ועוד), אך בקהלת זוטא בובר ובילקוט שמעוני על קהלת - על הפסוק טוב אחרית דבר מראשיתו - מופיע גם הביטוי: "חבל על דאבדין ולא משתכחין, עקיבא רבך לא אמר כך וכך". אלישע בן אבויה אומר על ר' עקיבא: חבל דאבדין ולא משתכחין! אולי אלה מדרשים מאוחרים כאשר הביטוי כבר הפך למטבע לשון.

² ראה דברינו [קניית מערת המכפלה](#) וכן [גר ותושב אנכי](#) בפרשת חיי שרה.

³ ראה דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות.

⁴ ראה רש"י על מדרש זה בפרק ו פסוק ט' שמתקשה בו, אך מוכן לקבלו בבחינת 'שבעים פנים לתורה'. אך רמב"ן בפרק ו פסוק ג רואה במדרש זה פשט של הפסוקים ה"מתישב אחר המקרא". ולעניינו, יש במדרש תוכחה רבה למשה שהיא תשובת הקב"ה על דבריו הקשים מסוף הפרשה שעברה. (ראה דברינו בפרשת שמות [אותם הנתונים תחת הבנין](#)). האבות מוזכרים כאן כהנגדה למשה וכחזיון לתוכחה, ואנו נרצה לבחון עוד מספר מקומות בהם מעומת משה מול האבות ומדוע.

⁵ בחטא העגל משה "מחזיר" לקב"ה. הקב"ה אומר לו: "הניחה לי ... ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" - תהיה אתה אבי האומה. ומשה עונה לקב"ה: "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך". על רקע דברי המדרש הקודם "אל תקרב הלום", נראים דברים אלה של הגמרא בברכות חזקים עוד יותר, בפרט אם נאמר שכל העניין היה ניסיון למשה. ראה גם קהלת רבה ד א: "אמר לו הקב"ה: משה, אבות העולם מה יש להם עלי? אם באתי לדקדק אחריהם אני יש לי עליהם". הקב"ה מקטרג על האבות ומשה מגן עליהם וחושש שמא יתבייש בפניהם (הם גם אבותיו!). התהפכו היוצרות.

⁶ חזרנו לפרשה הקודמת, פרשת שמות, ולהתגלות בסנה. משה עונה לקריאת הקב"ה אליו במילים "הנני" ובתמורה הוא "זוכה", לפי המדרש, לקיתון של צוננים: "אל תקרב הלום" - איך אתה מעז להיכנס בנעליהם של האבות? בהמשך אמנם מרכז המדרש מעט את דבריו ואומר שמשה כן זכה לכהונה ולמלכות, אך ההנגדה עם האבות היא ברורה. ושוב נשאל: מדוע?

⁷ ראה בהמשך המדרש שם את הדיון האם הסתרת הפנים של משה בסנה הייתה דבר נכון או טעות: "כשבקשתי לא בקשת, עכשיו שבקשתי איני מבקש". אך מה שחשוב לעניינו הוא הזרקור שמפנה המדרש למילים הראשונות של הקב"ה למשה. אותו משה שהיה אח"כ מדבר עם הקב"ה "פה אל פה" ורואהו "פנים בפנים", כדבר יום יומי המובן מאליו - מה היה הדיבור הראשון של הקב"ה עם

שמות רבה ג ז

"ויואמר עוד אלהים אל משה כה תאמר לבני ישראל ה' אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב... זה שמי לעולם..." - לך ואמור להם בשמי שהוא מדת רחמים בו אני מתנהג עמהם בזכות אבותם. ותדע שעל האבות אברהם יצחק ויעקב אני אומר, זהו שכתוב: "ה' אלהי אבותיכם, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם". וכששמע משה כך שלא הזכיר לאביו כשם שעשה בתחילה אמר לפניו: רבש"ע, יש חוטאים בשאול? אמר לו: לאו. אמר לפניו: לשעבר אמרת שמך על אבי ועכשיו סילקת אותי! אמר לו: בתחילה פיתוי פתיתי אותך, מכאן ואילך דברי אמת אני מדבר עמך.⁸

שמות רבה ב ו

"ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה" - אתה מוצא ב"אברהם | אברהם" (בראשית כד יא) יש בו פסק⁹, "יעקב | יעקב" (שם מו ב) יש בו פסק, "שמואל | שמואל" (שמואל א ג י) יש בו פסק. אבל "משה משה" אין בו פסק. למה כן? משל לאדם שנתון עליו משאוי גדול וקורא: פלוני פלוני! קרב פרוק מעלי משוי זה. דבר אחר: עם כל הנביאים הפסיק מלדבר עמהם, אבל במשה לא הפסיק כל ימיו. דבר אחר: "משה משה" - הוא שלמד תורה בעולם הזה והוא שעתיד ללמד בעולם הבא. שעתידים ישראל לילך אצל אברהם ואומרים לו: למדנו תורה! והוא אומר להם: לכו אצל יצחק שלמד יותר ממני. ויצחק אומר: לכו אצל יעקב ששימש יותר ממני. ויעקב אומר להם: לכו אצל משה שלמדה מפי הקב"ה. זהו שכתוב: "ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון" (תהלים פד ח), ואין "אלהים" אלא משה שנאמר: "ראה נתתיך אלהים לפרעה".¹⁰

קהלת רבה פרשה ד סימן ג

כיון שבאו לאותו מעשה¹¹ לא הניח משה זווית בקרקע ההר שלא נחבט עליה ומבקש תפילה ורחמים על ישראל ולא נענה... מה עשה? נתלה במעשה אבות. מיד הזכיר ואמר: "זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך" (שמות לב). אמר לו הקב"ה: משה, אבות העולם, מה יש להם עלי? אם באתי לדקדק אחריהם, אני יש לי עליהם! אברהם יש לי עליו שאמר: "במה אדע כי אירשנה" (בראשית טו). יצחק יש לי עליו, שנאמר: "ויהאב יצחק את עשו" (בראשית כה), ואני שנאתיו, שנאמר: "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א). יעקב יש לי עליו שאמר: "נסתרה דרכי מה' " (ישעיה מ). כיון שאמר: "אשר נשבעת להם בך" (שמות לב) - למען שמך, באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים שנאמר: "ויִנְחֶם ה' עַל הָרְעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לְעַמּוֹ" (שמות לב יד).¹²

משה? מה היו המילים הראשונות שלהם? ראה שמות פרק ב פסוקים ד-ו. המילים הראשונות של הקב"ה הן: משה משה. המילה הראשונה של משה היא: הנני. ושוב של הקב"ה: אל תקרב הלום... אנכי אלהי אביך. מחד גיסא, "אל תקרב הלום" - אל תשווה עצמך אל האבות. מאידך גיסא, "אלהי אביך" - אביך (אתה?) קודם לאברהם יצחק ויעקב. מה יש כאן? מה רוצה המדרש לומר? למה הנגדה זו של משה עם האבות? אגב, המילים "אלהי אביך" מזכירות את הפתיחה של ההתגלות על הר סיני בעשרת הדברות: "אנכי ה' אלהיך" ואין בכל מעמד הר סיני אזכור של האבות!

⁸ גם מעט השמחה שהייתה למשה בהתגלות בסנה, נעלמת כשהוא מתייבב לפני זקני העם ואומר להם שמי ששלח אותה הוא "אלהי אבותיכם" ולא "אלהי אביך". מסתבר כעת ש"אלהי אביך" של הסנה היה פיתיון למשה (ראה בתחילת פרשה ג של שמות רבה: "פתי יאמין לכל דבר"). מכאן ואילך "דברי אמת". שיעור ראשון למי שעתיד להנהיג את עם ישראל בתחילת דרכו כעם ומי שעתיד לומר דברי אמת, ללא כחל ושרק, לעם ולקב"ה בכבודו ובעצמו, כולל אזכור האבות כשצריך (חטא העגל).

⁹ פֶּסֶק (הפ"ה בקמץ הסמ"ך בצירייה) הוא מטעמי המקרא ומסומן כקו אנכי דק שמפריד בין מילים. משמעותו לבעל הקורא הוא מסמן הפסקה קצרה בין המילים. המדרש מונה את אברהם, יעקב ושמואל כמי שיש בקריאה להם פסק, אך יש עוד אחד, אפילו שני פסוקים בפסוק, שמות לד ו: "ויעבר ה' | על פניו ויקרא ה' | ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת". אולי המדרש לא מונה פסוק זה משום ששם מדובר בקב"ה וכל השאר הם בני אדם. והדבר תלוי בשאלה מי הוא הקורא: משה או הקב"ה. ראה המפרשים שם.

¹⁰ הלכנו עוד קצת אחורה ממש להתחלת ההתגלות בסנה, אולי כאן נמצא פתרון מסוים לשאלה של הנגדת משה מול האבות. למשה תפקיד ייחודי אחד פעמי: ההצלה ממצרים, גיבוש העם ומתן תורה. יש פה המשכיות של האבות אבל גם "התחלה שנייה". התחלה של עם. אנו אומרים בתפילותינו: "אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב" ולא "אלהי משה", אבל לא "תורת אברהם" כי אם "תורת משה". זה תפקידו של משה. משה נקרא ללא כל שיהיו לצאת לשליחות. אין זמן, העם נאנק תחת עול השעבוד! משה הוא "אלהים" הן במובן שהוא נוטל מהקב"ה את המשא הכבד של שעבוד מצרים שכביכול הקב"ה כבר לא יכול לשאת בעצמו והן במובן של הנחלת התורה ועשיית משפט: "כי יבוא אלי העם לדרוש אלהים" (שמות יח טו). אלהים הוא גם בית דין ומשה עומד, דרך התורה, בכל דין. בתחילת השליחות אומר הקב"ה למשה ביחסו עם אהרון: "הוא יהיה לך פה ואתה תהיה לו לאלהים". ראה דברינו [משה איש האלהים](#) בפרשת וזאת הברכה. וכבר האריך הרמב"ם בתיאור מעלת נבואת משה לעומת כל שאר הנביאים ואף בהשוואה עם האבות: "אמנם ראית התורה על היות נבואתו נבדלת מכל מה שקדמו, הוא אומר: וארא אל אברהם אל יצחק וכו' ושמי ה' לא נודעתי להם. הנה הודיענו שהשגתו אינה כהשגת האבות, אבל יותר גדולה" (מורה נבוכים חלק שני פרק לה). חיבור דברי הרמב"ם עם המדרש בו פתחנו, אם מותר לעשות זאת, יוצר פירושו מיוחד לפסוק: "וארא אל אברהם וכו'".

¹¹ חטא העגל.

¹² משה שנדחה מפני אבות האומה בתחילת שליחותו מנסה להזכיר אותם בחטא העגל ואולי לא בכדי 'פוסל' אותם הקב"ה ומעמיד את משה במבחן כיצד ינהג. בדומה לכתוב במקרא: "הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך לגוי גדול וכו'". ומשה עומד במבחן ומגייס

דברים רבה ז ה, פרשת כי תבוא

"ויקרא משה אל כל ישראל". הלכה: אדם מישראל שעמד לקרות בתורה, מהו שיהא מותר לו לקרות פחות משלושה פסוקים? כך שנו חכמים: "הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים"¹³. למדונו רבותינו: למה התקינו שלא לפחות מג' פסוקים? כנגד אברהם יצחק ויעקב. דבר אחר: כנגד משה ואהרן ומרים שניתנה תורה על ידיהם.¹⁴

שבת שלום
מחלקי המים

את 'נשק יום הדין' הרי הוא מוטיב חילול השם. המילים "למען שמך" במדרש אינם פסוק בתורה אלא פירוש של הדרשן למילה: "בך" שבמקרא, "אשר נשבעת להם בך", היינו בשמך הגדול. (הביטוי "למען שמך" מצוי בנ"ך, ספר ירמיהו ובעיקר בספר תהלים מספר פעמים, כגון: "למען שמך ה' וְסִלַחְתָּ לְעוֹנֵי כִּי רַב הוּא", תהלים כה יא). כאן מתגדל משה למדרגת האבות, ועדיין בתפילותינו אנחנו אומרים: "אלוהי אברהם, אלוהי יצחק ואלוהי יעקב". ראה גם דברינו [זכות אבות](#) בפרשת בחוקותיי.
¹³ מגילה פרק ד משנה ד.

¹⁴ הרי לנו פשרה בין האבות הראשונים גיבורי ספר בראשית ובין מנהיגי העם היוצא ממצרים: משה-אהרן-מרים, גיבורי ספר שמות. הבאנו מדרש זה לא רק כהמשך לדברינו על העמדת האבות אברהם-יצחק-יעקב מול משה, אלא גם לכבוד שבת ראש חודש. בכל שבת אין קוראים בפרשת המוספים, כמו יו"ט ושאר חגים, משום שמוספי שבת הם שני פסוקים בלבד. (ראה תוספות מגילה כג ע"א "חד אמר עולה"). אבל ראש חודש מזכה לשבת. פרשת מוספי ראש חודש צמודה למוספי השבת וביחד יש כבר מספיק פסוקים לקריאה למפטיר. בזכות ראש חודש אנו קוראים גם את מוספי השבת. ראה דברינו [שבת מכניסה אורחים](#) בראש חודש. ראה מגילה כא ע"ב שם מובאות סיבות נוספות לג' פסוקים. ומי התקין את הקריאה בתורה? לפי הירושלמי זהו משה! "משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חדשים ובחולו של מועד" (ירושלמי, מגילה, פרק ד).